

سیر تاریخی بنای مسجد غدیر تا تخریب

حسن مجیدی*

ربابه طاهری دوست‌آباد**

چکیده

واقعه بزرگ غدیر همواره دلایل و نشانه‌هایی برای اثبات خود داشته است. یکی از مستندات آن ساخت بنای یادبود مسجد غدیر است. در این مقاله با کمک مستندات روایی، مکتوب، و تصویری سیمای مسجد غدیر را بررسی می‌کنیم. ابتدا به مباحثی درباره موقعیت جغرافیایی غدیر خم، علت انتخاب این منطقه برای اعلان موضوع جانشینی پیامبر (ص)، نام‌های آن، و آبادی‌های کنار این آبگیر می‌پردازیم، سپس به تاریخچه و مشخصات مسجد غدیر طی تاریخ و توجهی که ائمه و فقها به فضیلت این مسجد و نمازخواندن در آن داشتند اشاره خواهیم کرد.

امروزه این سرزمین منطقه‌ای متروک است و جریان‌های وهابی بر زدودن آن از افکار جهانیان تلاش می‌کنند، به‌گونه‌ای که پس از سیزده قرن مسجدی را که به امر حضرت محمد (ص) در این مکان بنا شده بود تخریب کردند. منطقه غدیر خم روزی شاهد یکی از بزرگ‌ترین حوادث تاریخ اسلام بوده که هیچ‌گاه از خاطر مسلمانان پاک نخواهد شد و مسجد غدیر نیز نشانه‌ای از این رویداد بزرگ جهان اسلام است. این پژوهش بیان‌گر مظلومیت مذهب تشیع و در حقیقت سندی برای اثبات آن است و با استناد به روایاتی از بزرگان و پیشوایان، کتب تاریخی، و تصاویری مربوط به آن سعی دارد مخاطبان را بیش‌تر با این مکان مقدس آشنا کند.

کلیدواژه‌ها: پیامبر (ص)، تشیع، غدیر خم، مسجد غدیر، سیر تاریخی.

* استادیار دانشگاه حکیم سبزواری (نویسنده مسئول)، Majidi.dr@gmail.com

** دانشجوی کارشناسی ارشد مترجمی، دانشگاه حکیم سبزواری

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۴/۲۵، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۷/۲

۱. مقدمه

اساس مذهب تشیع را از دو حدیث معروف می‌توان استنباط کرد: یکی حدیث ثقلین که پیامبر (ص) در چندین مکان آن را به مردم گوش زد کرد و دیگری حدیث غدیر. بنابراین سفارش مکرر پیامبر (ص) درباره عترت و نیز اصرار آن حضرت بر امامت و جانشینی بلافضل امیر مؤمنان نمایانگر این حقیقت است که ایشان نگران آشوبی بود که امت اسلامی بعد از آن حضرت با آن مواجه می‌شد. بنابراین اهمیت دادن به غدیر اهمیت دادن به رسالت الهی است. ولیکن دشمنان نه فقط تحمل محبت‌های پیامبر (ص) به علی را در آن زمان نداشتند، در حال حاضر نیز سعی دارند به هر ترتیبی که شده محبت و ولایت ائمه را از دل‌های مسلمانان بزدایند و یا حتی هر یادگاری که به‌گونه‌ای واقعی از زندگی آن‌ها را به ما نشان می‌دهد از بین ببرند و با وجود اعتراف بزرگان هم‌چنان بر عقیده باطلشان پابرجایند.

آیت‌الله نجمی، عضو سابق مجلس خبرگان رهبری و محقق علوم قرآن و تاریخ، در کتاب سیری در صحیحین آورده است که ابوحامد غزالی درباره روز غدیر این‌گونه بیان می‌کند: «اگرچه پیامبر در روز غدیر جانشین خود را مشخص کرده و همه مردم به او تبریک گفتند، اما بعدها حب ریاست و علاقه به پرچم خلافت باعث شد که این پیمان‌ها به فراموشی سپرده شود» (اسحاقی، ۱۳۸۹: ۹۳).

زنده‌نگه داشتن یاد غدیر مؤثرترین عامل در احیای محتوایی آن است و طی تاریخ یادبودهای گوناگونی از غدیر به چشم می‌خورد که اقوام و ملل مسلمان به فراخور حال خود و وضعیتی که در آن بوده‌اند، برای حضور غدیر در جامعه خود به‌کار گرفته‌اند (انصاری، ۱۳۸۴: ۳۴۹).

مسجد متبرک غدیر، در بیابان غدیر، از دیرباز زیارتگاه مسلمانان بوده است. بنابراین نه فقط بنای این مسجد تاریخی بلکه جشن‌های سالیانه غدیر و همه برنامه‌های متنوعی که به مناسبت این روز بزرگ (۱۸ ذی‌الحجه) برگزار می‌شود، در واقع سنگری در برابر مخالفان است و در سایه همین اقدامات است که پس از چهارده قرن هم‌چنان نام غدیر بر پیشانی تاریخ می‌درخشد و هر چند به‌ظاهر اقداماتی، از جمله تخریب مسجد غدیر، برای کم‌رنگ کردن غدیر انجام شده است، اما به‌قول و قوه الهی این‌گونه توطئه‌ها هیچ اثری بر روحیه و وحدت مسلمانان نخواهد گذاشت و مسلمانان به‌خصوص شیعیان می‌دانند که پرونده غدیر با این قبیل توطئه‌ها بسته نمی‌شود تا روز قیامت که در پیشگاه حضرت محمد (ص) و علی (ع) باز شود و از همه درباره آن سؤال شود و مسجد غدیر نیز برگی است از این پرونده که هیچ‌گاه از اذهان مسلمانان پاک نخواهد شد (همان: ۳۵۰).

در بخش‌های بعدی به روایات مختلفی از شیعه و سنی دربارهٔ مسجد غدیر اشاره خواهیم کرد تا همگان از وجود این میراث گران‌بهای تاریخ باخبر شوند و چهرهٔ واقعی دشمنان اسلام هرچه بیش‌تر برای امت مسلمان نمایان شود.

پیش از احداث مسجد غدیر پیامبر در روزهای پایانی عمر خویش بعد از بازگشت از حجة‌الوداع در روز ۱۸ ذی‌الحجه سال دهم هجرت برای اکمال دین و اتمام نعمت بر مردم از طرف خداوند مأمور شد تا حضرت علی (ع) را جانشین خود برای همگان معرفی کند و در همان محل، که غدیر خم نام داشت، دستور بنای مسجدی را دادند. اما با کمی تأمل این سؤالات به ذهن خطور می‌کند که چرا مسجد غدیر در این مکان بنا شد و چه کسانی و به چه انگیزه‌ای سعی در تخریب آن داشتند؟ و آیا با تخریب آن به اهداف خود دست یافتند؟ بدیهی است که بزرگان اسلام و علمای اهل سنت در کتب و تألیفاتشان از وجود این مسجد خبر داده‌اند. برای مثال سمهودی در *وفاء الوفاء باخبار دارالمصطفی* و علامه مجلسی در اکثر جلد‌های *بحارالانوار* از این مسجد و فضیلت آن یاد کرده‌اند. این میراث فرهنگی اسلام، که طی تاریخ دست به دست به ما رسیده، امانت الهی است و ما وظیفهٔ سنگینی در حفظ آن بر عهده داریم. وظیفه داریم که واقعیات تاریخ را آن‌گونه که هست حفظ کنیم و از دست‌برد دشمنان در امان داریم نه این‌که هر میراثی که حقیقتی را روشن می‌کند از بین ببریم. بنابراین وهابیون چرا این میراث عزیز و یادگار پیامبر را تخریب کردند.

۲. معنای غدیر خم

۱.۲ معنای لغوی غدیر

از مجموع معانی متعددی که در فرهنگ‌های عربی برای غدیر ذکر کرده‌اند می‌توان این تعریف را به‌دست آورد:

غدیر آبگیر و محل پست زمین است که آب باران یا سیل در آن جمع می‌شود و معمولاً آب آن تا فصل گرما باقی نمی‌ماند. جمع کلمه به ۴ صورت است: *غُدْر*، *غُدْر*، *أغْدْرَه*، و *غُدْران*. دربارهٔ نام‌گذاری آبگیر به صفت مشبه «غدیر» دو علت ذکر شده است:

۱. به معنای اسم مفعول از «مُغَادِرَه»: «رفتن و باقی گذاشتن» و منظور آن است که سیل آبگیر را پر می‌کند و آن را با آبش رها می‌کند و می‌رود؛

۲. به معنای اسم فاعل از «غُدْر»: «حیله و مکر» منظور آن است که آبگیر با آب فراوانی که دارد هنگام شدت احتیاج آبش تمام می‌شود (انصاری، ۱۳۸۶: ۴۳).

۲.۲ معنای اصطلاحی غدیر

در مسیلهایی که در غرب عربستان از سمت شرقی تا دریای سرخ ادامه می‌یابد، آبگیرهای متعددی وجود دارد که با عبور سیل در هنگام بارندگی آب در آن‌ها باقی می‌ماند و برکه‌هایی را تشکیل می‌دهد که مردم منطقه تا مدت‌ها از آب آن‌ها استفاده می‌کنند. این برکه‌ها، که در عربی «غدیر» نامیده می‌شود، در آن سرزمین خشک ارزش فوق‌العاده‌ای دارد و بعد از باران مسافران آب ذخیره شده آن را استفاده می‌کنند (همان: ۱۱).

۳.۲ معنای خم

خم به معنای پاکیزگی است. «قلب مخموم» یعنی دلی پیراسته از حسد. شاید آبی که در آن جمع می‌شد پاکیزه و شایسته نوشیدن بود. هم‌چنین گردهمایی حجاج در بازگشت از سفر معنوی حج در آن مکان به این مناسبت بوده که در منطقه لبریز از نعمت حیات (آب) و پالوده از هر گونه آلودگی برترین نعمت الهی، یعنی ولایت، به مردم عرضه شود و آنان نیز با پیراستگی جانی آن را بپذیرند و هرگز حسدور نباشند (حیدری‌فر، ۱۳۸۸: ۲۷).

یاقوت در معجم البلدان از زمخشری نقل کرده است: «خُم» نام مرد رنگ‌رزی بوده که آبگیر بین مکه و مدینه به او نسبت داده شده است و سپس از صاحب مشارق نقل می‌کند که گفته است: «خُم» اسم مجموعه درختانی در آن‌جاست و در آن آبگیری است که به خم نسبت داده می‌شود (انصاری، ۱۳۸۶: ۴۳).

بنابراین علت نام‌گذاری این غدیر به خم این بوده است که آبگیر آن‌جا به شکل خُم رنگ‌رزان بوده و برخی قبایل صحرائی گاهی جامه‌های رنگ‌کرده خود را در این آبگیر می‌شستند.

۲. موقعیت جغرافیایی غدیر خم

- اسماعیل بن حماد جوهری (د ۳۸۶ ق)، عالم لغت و ادب، در صحاح اللغة محل غدیر خم را بین مکه و مدینه در جحفه می‌داند (۱۹۱۶: ج ۵).

- ابن‌منظور نیز در لسان‌العرب آورده است که: «غدیر محل معروفی میان مکه و مدینه است که در جحفه واقع شده است» (ابن‌منظور، ۱۹۹۰: ج ۴، ۲۲۳).

- در راه مکه به مدینه در ۲۰۰ کیلومتری مکه و ۳۰۰ کیلومتری مدینه برکه آبی به نام «خُم» وجود دارد که با نام «غدیر خم» شناخته می‌شود.

– بین دو رشته‌کوه در شمال و جنوب این آبگیر از شرق به غرب کشیده شده و تا دریای سرخ امتداد داشت و در سیر سیل به‌صورت زمینی هموار درآمده بود. درختان بیابانی «سمر»، که به فارسی «کنار» گفته می‌شود، در این مسیر پراکنده به چشم می‌خورد و در یک سوی این زمین همواره برکه بزرگ غدیر خم قرار گرفته بود. موقعیت خاص این غدیر در آن بود که آبش طی سال خشک نمی‌شد و از این لحاظ متمایز از سایر برکه‌ها بود؛ از همین رو درختانی چند در کنار آن رویده بود و محل معروفی برای مسافران خسته بود (انصاری، ۱۳۸۶: ۱۱).

ابن‌اثیر (د ۶۰۶ ق) آورده است: «غدیر خم جایی است میان مکه و مدینه که آب چشمه‌ای در آن می‌ریزد و در آن مسجدی است برای پیامبر (ص)» (ابن‌اثیر، ۱۹۶۵: ج ۲، ۸۱). در هر حال، در قراردادن غدیر خم بین مکه و مدینه اختلافی نیست و اگر هم بحثی باشد بر سر تعیین مکان دقیق بین این دو شهر است. اکثریت جغرافی‌دانان قائل‌اند که غدیر خم در جحفه است. قطعاً منظورشان این است که غدیر خم در وادی جحفه قرار دارد نه روستای جحفه که میقات است. دلیل این مطلب مسافتی است که بین جحفه و غدیر خم تعیین می‌کنند و معنای‌اش مغایرت جحفه با غدیر خم است که فاصله بین آن دو در نظر گرفته می‌شود. بنابراین وادی جحفه از غدیر خم آغاز و به دریای سرخ منتهی می‌شود و به این ترتیب، غدیر خم جزئی از وادی جحفه می‌شود (همان: ۴۲، ۴۶). البته نام غدیر خم طی چهارده قرن تغییر نکرده و در کتاب‌های جغرافیایی، تاریخی، و لغت همین نام را برای این مکان معین می‌بینیم که موقعیت دقیق آن را تعیین و فواصل آن را از چهار جهت مشخص کرده‌اند.

۳. توصیف وضعیت جغرافیایی کنونی غدیر خم

گزارش سفرهای تحقیقاتی دو تن از اهل خیره به منطقه غدیر از بهترین تحقیقات جغرافیایی درباره غدیر خم به حساب می‌آید:

۱. جغرافی‌دانی از اهل سنت به نام «عاتق بن غیث بلادی»، که اهل بلادیه در نزدیکی غدیر است، از سوی دولت عربستان مأمور شناسایی مسیر هجرت پیامبر شد، در این راه به غدیر خم رسید، و به شناسایی دقیق آن پرداخت. او در سال‌های ۱۳۹۳ ق و ۱۳۹۶ ق در دو نوبت شخصاً به آن منطقه سفر کرده، به تحقیق از اهالی آن‌جا پرداخته، و جزئیات جغرافیایی منطقه را دقیقاً ثبت کرده است؛

۲. «علامه شیخ عبدالهادی فضل» از علمای شیعه شرق عربستان که در سال‌های ۱۴۰۲ ق و ۱۴۰۹ ق دو سفر اکتشافی به منطقه غدیر داشته و با توجه به منابع تاریخی به شناسایی دقیق محدوده منطقه غدیر، برکه، و چشمه آن با تحقیقات محلی اقدام کرده است. نکته مهم این است با آن‌که تحقیقات این دو محقق جدا از هم انجام شده نتایج یکسانی داشته و سخن هر دو در شناسایی غدیر یکی است. برای آشنایی بیش‌تر با وضعیت کنونی غدیر بخش‌هایی از گزارش عاتق بن بلادی را می‌آوریم.

عاتق بن غیث بلادی سفر خود به منطقه غدیر خم را در سال ۱۳۹۳ ق آغاز و مشاهدات خود را چنین توصیف کرد:

«از جحفه به قصر علیا آمدم، در آن‌جا شخصی از اهل منطقه را دیدم و درباره چشمه غدیر خم سؤال کردم». او به درختان خرما در سمت شرق اشاره کرد و گفت: آن‌جا غربه است و منظور همان غدیر خم بود که امروز گاهی به این نام خوانده می‌شود. هشت کیلومتر پس از قصر علیا به غدیر خم رسیدم که از شرق رابغ ۲۶ کیلومتر فاصله است. آبگیری در سمت غربی دشت قرار دارد که حدود ۱۵۰ درخت خرما کنار آن است. این دشت قبلاً «خرار» نام داشت و سیل در آن جاری می‌شد، اما اکنون تپه‌هایی در آن ایجاد شده که مانع سیل است. در سمت شرقی این آبگیر دشت «خائق» است که آب‌های کوه «شراء» از ۲۵ کیلومتری در آن جاری می‌شود و به این آبگیر می‌ریزد که باعث بقای این آبگیر تاریخی شده است. این آبگیر همیشه پرآب است و هر قدر خشک‌سالی باشد خشک نمی‌شود. سمت جنوب این آبگیر صحرای «وبریه» و کنار آن «غویرضه» است. در سمت غربی و شمال غربی غدیر خم آثار شهری باستانی دیده می‌شود که حصاری دارد و به‌وضوح مشاهده می‌شود. از جمله این آثار سه ساختمان بلند یا قلعه مخروبه است.

در شمال شرقی بیابانی سیاه‌رنگ به نام «ذوبیان» و در شمال غربی بیابان «رمحه» قرار دارد که جنگل‌های درخت «سمر» آن را فرا گرفته است. درخت «سمر» مخصوص بیابان و شنزار است که به‌شدت رشد می‌کند و شاخ و برگ‌های پرشیب پیدا می‌کند و شباهت زیادی به درخت چنار دارد و سایه مناسبی در صحرای خشک ایجاد می‌کند. در سمت شمال دشت وسیعی است که همان «وادی ظهر» است و سراسر آن را جنگل‌های درخت سمر به‌گونه‌ای پوشانده که عبور از آن را مشکل کرده است (انصاری، ۱۳۸۶: ۷۶-۸۰).

به هر حال، تحقیقات این دو پژوهش‌گر به ما اطمینان می‌دهد که برکه غدیر خم اکنون پابرجاست و چشمه غدیر نیز می‌جوشد و آب آن به برکه می‌ریزد. موقعیت جغرافیایی غدیر خم تا زمان حیات پیامبر (ص) تغییر زیادی نکرده است.

۴. بررسی نام‌های دیگر غدیر خم

با توجه به این‌که یک منطقه جغرافیایی را به دلایل مختلف با نام‌های گوناگون یاد می‌کنند، بنابراین غدیر خم هم در تاریخ با نام‌های مناطقی که از نظر جغرافیایی در محدوده آن حساب می‌شود نام برده شده است. در این‌جا به برخی از نام‌های غدیر خم اشاره می‌شود:

۱. وادی خم: این نام از موقعیت جغرافیایی این مکان، مسیر سیل، گرفته شده است. در عربی «مسیل» را «وادی» می‌گویند؛
۲. جحفه: این نام را از باب «نام‌گذاری جزء به اسم کل» آورده‌اند، چراکه وادی خم جزئی از وادی بزرگ جحفه است؛
۳. خرّار: خلیل سکونی (د ۷۱۷ ق)، از فقهای مالکیه، می‌گوید: «موضع غدیر خم را خرّار می‌گویند». این تعریف با تعریف بکری در معجم توافقی دارد که می‌گوید: «خرّار وادی‌ای در حجاز است که سیل آن به جحفه می‌ریزد». هم‌چنین می‌گوید: «سیلاب جحفه و غدیر یکی است که همان وادی خرّار است». ریشه این کلمه به معنی «از بلندی به پستی افتادن» و «ریزش شدید سیل» است؛
۴. غدیر جحفه: چنان‌که در حدیث زید بن ارقم آمده است. «پیامبر (ص) در حجة الوداع در غدیر جحفه بین مکه و مدینه پیاده شد»؛
۵. غُرَبَه: اسمی است که مردم منطقه اکنون به این نام از غدیر یاد می‌کنند. بلادی می‌گوید: «غدیر خم امروز به نام غُرَبَه شناخته می‌شود و آن آبگیری است که کنار آن تعدادی درخت خرماست». این نام‌گذاری به دلیل هم‌جواری غدیر با این منطقه است و هر دو در یک وادی قرار دارند (انصاری، ۱۳۸۶: ۴۵).

۵. سکونت و سابقه آبادی در غدیر خم

یاقوت حموی از حازمی (ملقب به زین‌الدین)، محدث و شافعی، نقل کرده است که: «این وادی به وخامت موصوف است». منظور از وخامت سکنی ناپذیر بودن آن است، اما حموی از عزام نقل کرده است که: «در این منطقه عده‌ای از قبیله خزاعه و کنانه زندگی می‌کنند ولی بسیار کم‌اند».

عاتق بن غیث بلادی سه دلیل ذکر می‌کند که در این مکان جمعی از مردم به صورت شهر یا روستای مهمی سکونت داشتند:

۱. وجود چشمه غدیر که یکی از اهالی بلادیه در گذشته نه‌چندان دور اقدام به حفر مجدد آن برای وفور آب کرده است. گفتنی است در حجاز بودن چشمه مساوی است با برقراری روستا. ضمناً آثار باقی‌مانده نشان می‌دهد که در این مکان آبادی بوده، ساختمان‌های آن از سنگ بنا شده، و حصارى داشته است؛

۲. زمین‌های اطراف غدیر همه کوه‌پایه‌ای و مایل به دشت‌اند و تا آن‌جا که اهل منطقه نقل می‌کنند سراسر آن را نخلستان پوشانده بوده است. این آبادی می‌تواند دلیلی بر وجود ساکنانی در این منطقه باشد؛

۳. بعد از شهادت امیرالمؤمنین (ع) فرزندان صحابه، انصار، و قریش در دشت‌های حجاز پراکنده شدند و برای خود باغ‌ها و آبادی‌هایی ساختند که به‌صراحت تاریخ مناطق اطراف غدیر خم از آن مناطق است. با توجه به این‌که در مناطق دوردست‌تر از غدیر خم آبادی‌هایی در کنار آن‌ها پدید آمده است، استبعادى ندارد در این غدیر هم وطن کرده باشند و اطراف آن آباد شده باشد؛ چراکه هم به جاده و آبادی‌های دیگر نزدیک‌تر است و هم سابقه حضور پیامبر (ص) در آن‌جا ثابت بوده است.

این سه دلیل ثابت می‌کند که غدیر خم، که امروزه فقط چند چادرنشین در این سو و آن سوی اش خیمه زده‌اند، روزگاری شهر یا روستای آبادی بوده است. از نظر شیعه دلیل دیگری موارد فوق را تأیید می‌کند و آن صراحت تاریخ به وجود «مسجد غدیر» در آن‌جاست و طبعاً به دلیل عبور حجاج زمینه سکونت نیز در آن‌جا فراهم بوده است (البکری، ۱۹۷۱: ج ۲، ۳۶۸).

۶. بررسی علت انتخاب غدیر خم

انتخاب منطقه «غدیر» به امر الهی بود و از چند وجه درخور ملاحظه است:

۱. این مکان در راه بازگشت از مکه، یک منزل قبل از تقاطع چند جاده، در جحفه و محل متفرق شدن جمعیت قرار داشت. با توجه به این‌که در مسیر حضرت تا مکه قبایل بین راه کم‌کم ملحق می‌شدند تا آن جمعیت عظیم پدید آمد، بنابراین باید قبل از متفرق شدن مردم برنامه انجام می‌شد و غدیر خم مکان بسیار مناسبی برای این منظور بود (صدری، ۱۳۳۱: ۳۱)؛

۲. کنار این آبگیر پنج درخت سرسبز و کهن سال از نوع «سمر» شبیه درخت چنار قرار داشت که درخت خاص این صحراست. این پنج درخت با شاخ و برگ انبوه و قامت بلند

سایبانی خوب برای مسافران خسته ایجاد کرده بود، بنابراین در این بیابان وسیع این ناحیه بهترین مکان برای مراسم سه‌روزه غدیر بود و جایگاه سخنرانی نیز همان درختان در نظر گرفته شد که هم مشرف بر بیابان و محل تجمع مخاطبان بود و هم سایبان مناسبی برای ایراد خطبه به‌نظر می‌آمد (انصاری، ۱۳۸۸: ج ۶۱، ۱۸)؛

۳. اکثر مسلمانان آن روز از مدینه آمده بودند، اما انتخاب غدیر قبل از این تقاطع حساس به این دلیل بود که در آینده هنگام عبور کاروان‌های حج در راه رفت و برگشت از این مسیر با رسیدن به وادی غدیر و نماز در مسجد پیامبر، که در واقع همان مسجد غدیر است، تجدید خاطره و بیعتی با این زیربنای اعتقادی خود کنند و یاد آن در دل‌ها احیا شود (انصاری، ۱۳۸۶: ۴۱؛ حر عاملی، ۱۳۶۴: ۱۳۶).

هم‌چنین گفته‌اند پس از اجرای مراسم حج دل‌ها پاک بود و هنوز آلوده دنیا نشده بود، بنابراین به‌لحاظ زمانی هم مناسبت داشته است.

۷. بررسی تاریخچه مسجد غدیر

از زمان واقعه غدیر آن‌جا به‌منزله مکانی متبرک در تاریخ ثبت شد و چون بر سر راه حجاج بود هیچ‌گاه از خاطره‌ها محو نشد و در مکانی که پیامبر (ص) توقف کرد، نماز خواند، سخنرانی کرد، و علی (ع) را به امامت منصوب کرد، مسجدی ساخته شد که محل آن بین چشمه و آبگیر بوده است و آن‌جا را «مسجد پیامبر (ص)» نام نهادند و میلیون‌ها زائر بیت‌الله در رفت و برگشت به آن تبرک می‌جسته‌اند و با عبادت در آن به بارگاه الهی تقرب می‌یافته‌اند.

در معجم البلدان آمده است: «بین غدیر و چشمه مسجد پیامبر (ص) است» (یاقوت حموی، ۱۹۵۷: ج ۲، ۳۸۹).

صاحب مشارق نیز بیان می‌کند: «خُم موضعی است که چشمه‌ای در آن می‌ریزد و بین غدیر و چشمه مسجد پیامبر (ص) است» (ابن شهر آشوب، ۸۴۵: ۶۳).

به تصریح تاریخ، اولین بار عمر به تخریب آثار مسجد پیامبر (ص) در غدیر اقدام کرد. هم‌چنین در مثالب آمده است: «تخریب مسجد غدیر را به دستور عمر مخفی کردند» (همان: ۶۴). این موضوع بر آبادی آن قبل از این تخریب دلالت دارد.

مسجد غدیر بار دیگر در زمان حضرت علی (ع) احیا شد، اما پس از شهادت ایشان به دستور معاویه غدیر خم با خاک یکسان شد. ابن شهر آشوب در مثالب می‌گوید: «صاحب

کتاب *اللاغانی* (ابوالفرج اصفهانی) ذکر کرده که معاویه ساربان را با دوپست نفر از خوارج فرستاد تا آثار غدیر خم را با خاک یکسان کنند» (همان).

بعد از آن دگر بار مسجد غدیر بنا شد و از آنجا که کنار جاده حجاج قرار داشت محلی معروف بود و حتی تاریخ‌نگاران و جغرافی‌نویسان اهل سنت هم از آن نام برده‌اند و محل آن را تعیین کرده‌اند. بعد از تخریب معاویه بازسازی آن را در زمان امام باقر (ع) می‌بینیم که در بیان ماجرای غدیر می‌فرماید: «پیامبر (ص) از سمت راست جاده به سمت مسجد غدیر آمد و این را جبرئیل به آن حضرت امر کرده بود» (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۳۷، ۲۰۱).

این تغییر از بازسازی مسجد غدیر بعد از معاویه و در زمان بنی‌امیه حکایت دارد که ظاهراً هم‌زمان با دوره حکومت عمر بن عبدالعزیز بوده است.

بنابراین می‌بینیم که ائمه (ع) به اصحابشان سفارش اکید داشتند که از زیارت مسجد غدیر غفلت نکنند. امام حسین (ع) در مسیر بازگشت از مکه به کربلا توقیفی در غدیر داشت. امام باقر و امام صادق (ع) به مسجد غدیر آمدند و جای‌جای مراسم غدیر را برای اصحابشان تشریح کردند (انصاری، ۱۳۸۶: ۳۵۰).

در زمان غیبت صغری (حدود ۲۶۰ ق) علی بن مهزیار اهوازی را می‌بینیم که درباره ششمین سفرش به حج به شوق دیدار امام زمان (عج) می‌گوید:

از مدینه به قصد مکه خارج شدم تا این‌که به جحفه رسیدم، یک روز در آنجا ماندم. سپس از جحفه راهی غدیر شدم که در چهارمایی آن است. در آنجا وارد مسجد شدم به نماز ایستادم و سپس صورت بر خاک نهادم و بسیار دعا کردم (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۲، ۵).

از کلام شیخ صدوق (د ۳۸۱ ق) نیز وجود مسجد غدیر در زمان او دریافت می‌شود. محدثان و علمای بزرگ دیگری از قبیل شیخ طوسی (قرن ۶)، ابن حمزه (قرن ۷)، شهید اول، و علامه حلی (قرن ۸) نیز در غدیر حضور می‌یافتند و ادای احترام می‌کردند و علاوه بر این باقی‌بودن آثار آن را در زمانشان تصریح می‌کنند. سیدحیدر کاظمی در سال ۱۲۵۰ ق از وجود آن خبر داده و در آن زمان با آن‌که جاده از غدیر فاصله داشته، اما مسجد آن مشهور بوده است (انصاری، ۱۳۸۶: ۳۵۱).

شهید اول در *الدروس الشرعیه* آورده است که:

موقعی که حاجیان قصد می‌کنند به مسجد غدیر خم که می‌رسند داخل می‌شوند و بسیار دعا می‌کنند و این مکان همان جایگاهی است که پیامبر (ص) علی (ع) را به امامت منصوب کرد و هم‌اکنون دیوارهای این مسجد فقط باقی است (مکی عاملی، ۱۴۱۴: ۱۹).

آخرین کسی که به بقای مسجد غدیر در زمان خود تصریح کرده محدث نوری است که در احوال استادش سیدمهدی قزوینی حلی (د ۱۳۰۰ ق) می‌گوید: «با ایشان در سفر حج همراه شدم و با هم در مسجد غدیر نماز خواندیم» (شیخ عاملی، ۱۳۹۰: ج ۳، ۶۳).

نکته‌ای که در این باره جلب توجه می‌کند اقدامات پادشاهان شیعه هند در احیای مسجد غدیر است. نورالدین علی بن احمد سمهودی (م ۹۱۱ ق)، صاحب *وفاء الوفا*، در این باره می‌گوید: «این مسجد چندین بار توسط سلاطین شیعه هند مرمت و بازسازی شده است» (امین سیدمحسن، ۱۴۲۰: ج ۲، ۳۶).

البته از آنجا که مسجد غدیر در مسیل بوده گاهی آسیب‌های طبیعی باعث تخریب آن شده است. سمهودی نقل کرده است: «در زمان دولت عثمانی سیل مقداری از مسجد غدیر خم را خراب کرد» (همان).

۸. مشخصات مسجد غدیر

آثاری که می‌تواند یادآور حادثه عظیم غدیر خم باشد و تاکنون باقی مانده است وادی و برکه‌ای است نزدیک شهر «رابغ»، یک مسجد، و یک برج شش ضلعی در داخل شهر. از مکه تا غدیر خم ۱۸۷ کیلومتر فاصله است. در جاده قدیم مکه به مدینه ۱۷ کیلومتر بعد از دوراهی جحفه به مسجد غدیر می‌رسیم که هم‌اکنون در شهر رابغ قرار دارد. در خیابان اصلی در انتهای شهر وقتی از سمت جنوب به شمال (از مکه به مدینه) می‌رویم در سمت راست تقاطع یک خیابان فرعی مسجدی با بنایی در حدود ۶۰۰ متر می‌بینیم که با سیمان و بتون ساخته شده است. سقف آن چندان بلند نیست، حدود ۳/۵ متر ارتفاع دارد و در وسط آن سقف بلندتری با حدود ۴/۵ ارتفاع قرار دارد که نور مسجد را تأمین می‌کند. این مسجد از بناهای اول دوره سعودی است و تقریباً ۴۰ سال از تاریخ بنای فعلی آن می‌گذرد و گل‌دسته کوتاهی در گوشه جنوب غربی آن قرار دارد. درب مسجد غدیر اوقات نماز بسته است و به نام خاصی نامیده نمی‌شود. اهالی این مسجد را به نام «غدیر» نمی‌شناسند، اما از قراین و شواهد و گفته کسانی که سابقه سفر به این محل را دارند پیداست که نام آن «مسجد غدیر» است و اگر مسجد زائرنی داشته باشد و از خادم آن بخواهند درب را برای ایشان می‌گشاید. دیوارهای داخل مسجد سفیدرنگ است و نمایی ساده دارد، با محرابی بدون کاشی و تزئین، حتی آیه‌ای هم بر دیوار مسجد نگاشته نشده است، و هیچ نشانی از حدیث غدیر یا خطبه رسول (ص) دیده نمی‌شود.

در فاصله حدود ده متری این مسجد برج سنگی شش ضلعی به ارتفاع تقریبی چهارمتر با مساحت تقریبی ده مترمربع قرار دارد که چند پنجره کوچک و روزنه‌های کوچکی دارد که آن را به برج دیدبانی و نگهبانی شبیه می‌سازد و به گفته اهل اصلاح این برج در محل توقف پیامبر (ص) هنگام معرفی حضرت علی (ع) در مقام جانشین خود ساخته شده است. سقف این برج فرو ریخته، اما دیوارهای سنگی آن سالم است و روی آن لایه‌ای سیمان کشیده شده است. در اطراف برج چند میله گذاشته شده که با زنجیر به هم وصل شده است. در ورودی برج مسدود است. در کنار در برج تابلویی نصب شده است که ظاهراً سابقه تاریخی برج بر روی آن نگاشته شده بوده، اما به مرور زمان از بین رفته و تابلو نیز زنگ زده است (اسحاقی، ۱۳۸۹: ۴۰).

تصویر ۱. دیوارهای سنگی مسجد غدیر (www.shiayan.ir)

۹. مسجد غدیر در سفرنامه‌ها

در این قسمت به دو سفرنامه ابن بطوطه و ناصر خسرو در باب مسجد غدیر خواهیم پرداخت. ابتدا به سفرنامه ابن بطوطه، که از دو جنبه بر سفرنامه‌های دیگر اسلامی برتری دارد، اشاره می‌کنیم. اول از نظر وسعت دامنه سفر و دوم از نظر صداقت او در بیان اوضاع و احوال ممالکی که دیده است و ثبت و ضبط آداب و رسوم و عادات ملی که در این خط سیر ممتد زندگی می‌کردند.

ابن بطوطه در سفرش به عربستان از مناطق گوناگون این کشور عبور کرده است و می‌گوید: بعد از مدینه به قصد مکه عازم می‌شود تا این‌که به منطقه بدر می‌رسد و در ادامه سفرش را این‌گونه ادامه می‌دهد.

نزدیک نخلستان قلیب مسجدی است که می‌گویند جایگاهی بوده که ناقه پیغمبر به زانو افتاده و خوابیده است. بین بدر و الصفا مسافتی در حدود چهار فرسنگ راه از وسط کوه‌ها می‌گذرد که چشمه‌های آب و باغ‌های نخل در آن دیده می‌شود. از بدر به صحرای قاع البزواء رفتیم. در منتهی‌الیه آن وادی ربیع واقع شده است که آب‌دان‌هایی دارد که آب دارد که آب باران در آن گرد آمده برای مدت درازی ذخیره می‌شود. حجاج مصر و مغرب از این محل که در همان نزدیکی جحفه واقع است احرام می‌بندند (ابن بطوطه، ۱۳۷۰: ۱۶۸).

اما در سفرنامه ناصر خسرو به دو مکان از نام‌های دیگر غدیر خم اشاره شده است:

۱. جحفه: ده بزرگی در راه مدینه از مکه و به چهار منزلی مکه و شش منزلی مدینه و دو مایلی غدیر خم و سه مرحله‌ای جار و آنجا میقات اهل مصر و شام که بر مدینه عبور نمی‌کردند بود، اما اگر این مردم قصد مرور از مدینه داشتند میقاتشان ذوالحلیفه بود. نام اصلی جحفه «مهیعة» بود و چون سیل آن‌جا را ویران کرد این نام بدان دادند (دبیرسیاقی، ۱۳۷۰: ۱۵۰)؛

۲. جعرانه: نام آبی میان مکه و طایف و نزدیک‌تر به مکه. آن‌جا مسجد و چاه‌های آب است و فاصله آن تا مکه چهار فرسنگ و به‌سوی شمال چاه‌های آب (بئر الرسول و بئر علی بن علی طالب) با فاصله ده گز از یک‌دیگر و گوید آب هر دو شیرین است و بسیار (همان: ۱۵۱).

گفتنی است در هر دو سفرنامه به مسجدی در منطقه جحفه اشاره شده، ولیکن با نام مسجد غدیر نیامده، بلکه از آن با نام مسجد پیامبر یاد شده است، البته از قراین و با توجه به این‌که موضوع غدیر در آن منطقه بوده می‌توان نتیجه گرفت که مسجد مذکور همان مسجد غدیر است.

۱۰. نام مسجد غدیر در کتب علمای شیعه و اهل سنت

مسجد غدیر تا قرن‌ها پس از واقعه غدیر مسجدی معروف و مشخص بوده است. فقهای گران‌قدر هم‌چون شیخ طوسی (ره) در *النهایه*، قاضی ابن‌براج طرابلسی در *المهذب*، ابن‌ادریس حلی در *السرائر*، ابن‌حمزه از علمای قرن ششم در *الوسیله* و یحیی بن سعید هذلی حلی در *الجامع للشرایع* نامی از این مسجد مقدس به میان آورده‌اند و ورود، نمازگزاردن، و دعاکردن در آن را مستحب دانسته‌اند^۱ (نوبهار، ۱۳۷۲: ۷۸).

بحار الانوار به نقل از شهید اول (ره) در کتاب *ذکری لشیعة فی احکام الشریعة* آورده است که آن جناب دربارهٔ مسجد غدیر فرموده است: «مسجد غدیر یکی از مساجد بافضیلت است، این مسجد نزدیک به جحفه قرار گرفته و دیوارهای آن تا به امروز (زمان شهید اول: ۷۳۴-۷۳۸) پابرجاست. مسجد غدیر محلی مشهور و معین است و در گذشته غالباً محل عبور حاجیان از راه همین مسجد بوده است» (علامه مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۹۷، ۲۲۵).

شهاب‌الدین حموی بغدادی در *معجم البلدان*، ابن‌اثیر در *نهایة*، و عبدالعزیز بکری اندلسی در *معجم ما استعجم من اسماء البلاد و المواضع* همگی از مسجدی در منطقهٔ غدیر خم، که متعلق به پیامبر (ص) است، نام برده‌اند^۲ (نوبهار، ۱۳۷۲: ۷۸).

سمهودی شافعی صاحب *وفاء الوفاء باخبار دارالمصطفی* (د ۹۱۱ ق) در شمارش مساجد پیامبر (ص) در میان راه مدینه به مکه می‌نویسد: «یکی از این مساجد مسجدی است که پس از جحفه قرار دارد. به گمان من این مسجد همان مسجد غدیر است».

اسدی گفته است: «سه میل پس از جحفه در سمت چپ جاده و مقابل چشمه‌ای که در آنجاست، مسجدی متعلق به رسول خدا (ص) وجود دارد. حد فاصل میان این چشمه و مسجد منطقهٔ غدیر خم است که با جحفه چهار میل فاصله دارد» (مصری شافعی، ۱۳۹۲: ج ۳، ۱۰۱۸).

عیاض، ادیب و مورخ مراکشی، گفته است: «غدیر خم گودالی است که چشمه‌ای در آن ریخته می‌شود و میان آن گودال و چشمه مسجدی متعلق به پیامبر (ص) وجود دارد». آن‌گاه سمهودی می‌گوید: «شخصی که خود این مسجد را دیده به من خبر داده است که مسجد غدیر در حدود همان فاصله از جحفه (سه یا چهار میل) قرار گرفته و سیل برخی از قسمت‌های آن را خراب کرده است» (همان: ۱۰۱۹).

۹. فضیلت مسجد غدیر در روایات معصومین (ع)

مسجد غدیر یکی از مساجد مبارک برشمرده شده، زیرا واقعه‌ای مبارک و احقاق حقی تاریخی در آن رخ داده است. در این جا به روایاتی چند در این باب می‌پردازیم:

۱. شیخ کلینی (ره) در کتاب *کافی* فصلی با عنوان مسجد غدیر خم آورده و چنین گفته است: «عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحِجَّاجِ، قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا إِبْرَاهِيمَ (ع) عَنِ الصَّلَاةِ فِي مَسْجِدِ غَدِيرِ خُمٍ بِالنَّهَارِ وَ أَنَا مُسَافِرٌ، فَقَالَ صَلِّ فِيهِ فَإِنَّ فِيهِ فَضْلًا وَ قَدْ كَانَ أَبِي يَأْمُرُ بِذَلِكَ؛» عبدالرحمن بن حجاج می‌گوید: «روز بود و من مسافر بودم از حضرت موسی بن جعفر (ع) دربارهٔ خواندن نماز در مسجد غدیر پرسیدم، در پاسخ فرمود: در آن مسجد نماز بگزار، زیرا نماز در آن فضیلت بسیار

دارد و پدرم همیشه به آن سفارش می‌کرد» (الکلینی، ۱۹۹۰: ج ۴، ۵۶۶). علامه مجلسی (د ۱۱۱۰ ق) در کتاب ملاذ‌الاحیاء، جلد ۹، صفحه ۴۶ این روایت را صحیح می‌داند.

۲. حسان جمال می‌گوید: «عن حسان الجمال قال: حملتُ أبا عبد الله من المدينة الى مكة فلما انتهينا الى مسجد الغدير نظرَ الى ميسرة المسجد فقال: ذلكَ موضعُ قدمِ رسولِ الله (ص) حيثُ قال: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَى مَوْلَاهُ»؛ «امام صادق (ع) را از مدینه به مکه هم‌راهی می‌کردم، وقتی به مسجد غدیر رسیدیم نگاهی به سمت چپ مسجد کرد و فرمود: آن جای پای رسول خدا (ص) است جایی که فرمود: "مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَى مَوْلَاهُ"» (علامه مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۳۷، ۱۷۲؛ ج ۱۰۰، ۲۲۵).

۳. از ابان از ابی عبدالله (ع) نقل است: «يستحب الصلاة في مسجد الغدير لان النبي (ص) أقام فيه اميرالمؤمنين (ع) و هو موضع اظهر الله فيه الحق»؛ ابان از امام صادق (ع) چنین روایت می‌کند: «نمازخواندن در مسجد غدیر مستحب است، زیرا پیامبر (ص) در آن مکان امیرالمؤمنین (ع) را به پا داشت (و او را جانشین خود به مردم معرفی کرد) و آن همان جایی است که خداوند حق را ظاهر ساخت» (حر عاملی، ۱۳۹۰: ج ۳، ۵۴۹).

سفارشات مکرر ائمه به حضور در این مسجد و نمازخواندن در آن نشان‌دهنده فضیلت این مسجد است. حتی یکی از اعمال عبادی روز عید غدیر نماز روز و شب عید در مسجد غدیر است. هم‌چنین در بعضی از روایات آمده است که: «ثواب دو رکعت نماز در مسجد غدیر برابر با صد هزار حج و عمره می‌باشد» (علامه مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۹۸، ۳۲۱).

۱۰. فضیلت مسجد غدیر در کلام فقها

فقها در دو کتاب فقهی، نماز و حج، به اهمیت مسجد غدیر و فضیلت نمازخواندن و دعاکردن در آن پرداخته‌اند که در این‌جا به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

۱. شیخ طوسی (د ۴۶۰ ق) می‌گوید: «هنگامی که انسان از مکه به سوی مدینه حرکت می‌کند وقتی به مسجد غدیر رسید، داخل مسجد شود، و دو رکعت نماز بخواند» (طوسی، ۱۳۹۰: ۲۸۶).

۲. ابن حمزه (د قرن ۶ ق):

هر گاه کسی تصمیم به حج و زیارت خانه خدا دارد، ابتدا به مدینه رود و رسول خدا (ص) را زیارت کند. سپس در طریق مدینه به مکه وقتی به مسجد غدیر رسید، دو رکعت نماز در آن بخواند (ابن حمزه، ۱۳۹۱: ۱۹۶).

۳. ابن‌ادریس (د ۵۹۸ ق) می‌نویسد:

هنگامی که انسان جهت زیارت پیامبر (ص) از مکه به مدینه سوی مدینه حرکت می‌کند، هم این‌که به مسجد غدیر رسید، داخل آن شود و دو رکعت نماز به‌جا آورد (ابن‌ادریس، ۱۳۸۰: ج ۱، ۵۱).

۴. یحیی بن سعید (د ۶۹۰ ق) گوید:

هنگامی که حاجیان از مکه به سوی مدینه به جهت زیارت پیامبر (ص) حرکت می‌کنند، وقتی به مسجد غدیر رسیدند داخل آن شده و در آن‌جا نماز گزارند (یحیی بن سعید، ۱۴۰۵: ۲۳۱).

۵. مرحوم سید محسن امین می‌گوید:

هو قریب من الجحفه المسماه فی هذا الزمان رابع بین مکه و المدینه فی منتصف الطريق تقریباً و هو عامر مشهور، و قد جدد عمارته بعض ملوک الهند من الشیعه فی عصر الشیخ مرتضی انصاری: مسجد غدیر خم در نزدیکی جحفه است و در این زمان آن را رابع میان مکه و مدینه تقریباً در وسط راه قرار دارد و این مسجد عامر و مشهور است، و بنای آن را بعضی از پادشاهان هند از شیعیان در زمان شیخ مرتضی انصاری انجام داده است (امین سید محسن، ۲۰۰۰: ج ۱، ۳۲).

۶. علامه حلی (د ۷۲۶ ق) می‌گوید:

مسجد غدیر مکانی شریف است که در آن‌جا پیامبر (ص) را به‌عنوان امام مردم به جانشینی خود منصوب کرد و شرافت او را برای همگان روشن ساخت و مقام و منزلت و قرب وی را در پیشگاه الهی بیان داشت و در حجة‌الوداع از تمامی مسلمانان برای آن حضرت بیعت گرفت. سپس نماز و دعای فراوان در آن مسجد مستحب است (علامه حلی، ۱۳۱۴: ج ۱، ۱۳۱).

۷. حر عاملی (د ۱۱۰۴ ق) می‌نویسد:

مستحب است خواندن نماز در مسجد غدیر خم. از امام کاظم (ع) روایت شده است: در آن مسجد نماز بخوان، همانا نماز در آن فضیلت بسیار دارد و پدرم بدان امر می‌کرد (الحر عاملی، ۱۳۸۸: ج ۱، ۳۹۱).

۸. کاشف الغطا (د ۱۲۲۸ ق) می‌نویسد:

و از آن مساجد مسجد غدیر است، امام موسی بن جعفر (ع) فرمود: «صلی فیہ فان فیہ فضلاً و کان ابی یأمر بذلک». امام صادق (ع) فرمود: نماز در مسجد غدیر مستحب است. زیرا پیامبر (ص) در آن مکان امیر مؤمنان را به جانشینی خود معرفی کرد و حق را ظاهر

ساخت. و سمت چپ افضل است چون وقتی امام صادق (ع) نگاه به سمت چپ مسجد کرد فرمود: این جای پای رسول خدا (ص) است (کاشف الغطاء، ۱۳۷۳: ۲۱۱).

۹. صاحب‌جوهر درباره این مسجد شریف گفته است:

برای کسی که از راه مدینه برمی‌گردد، نمازگزاردن در مسجد غدیر خم و زیاد دعاکردن در آن مستحب است، محل این مسجد همان مکانی است که رسول خدا (ص) به امامت امیرالمؤمنین (ع) تصریح فرموده است (نجفی، ۱۹۸۱: ج ۷، ۲۰).

۱۱. تخریب کامل مسجد به‌دست وهابیون

همان‌گونه که غدیر پرچمی بر بلندای تاریخ است که از آن نور سبز «علی ولی‌الله» می‌درخشید، مسجد غدیر هم تیری به چشم دشمنان ولایت بوده که بنای گل و آجری آن به‌منزله سندی زنده از غدیر در قلب صحرا می‌درخشید. از همین جاست که دشمنان کینه‌توز علی (ع) درب خانه‌اش را آتش زدند. تابعان آنان نیز طی قرن‌ها هرگز چشم دیدن این بنای اعتقادی - تاریخی را نخواهند داشت (انصاری، ۱۳۸۴: ۳۵۱).

به هر حال، تا صد سال پیش مسجد غدیر برپا بوده و با آن‌که در منطقه اهل سنت قرار داشته، اما رسماً محل عبادت و به نام مسجد غدیر معروف بوده است، تا آن‌که آخرین ضربه را وهابیون زده‌اند، آنان دو اقدام کینه‌توزانه برای از بین بردن مسجد غدیر انجام دادند، از یک سو در شهریور ۱۳۸۶ مسجد را تخریب کردند و آثار آن را از بین بردند و از سوی دیگر مسیر جاده را طوری تغییر داده‌اند که از منطقه غدیر فاصله زیادی پیدا کرده است (انصاری، ۱۳۸۶: ۵۶-۶۱).

تصویر ۲. تخریب کامل مسجد به‌دست وهابیون (www.shiayan.ir)

۱۲. محل کنونی مسجد غدیر

هم‌اکنون غدیر بیابانی است که در آن آبگیر و چشمه‌آبی قرار دارد و محل مسجد، که اکنون از آن اثری نیست، بین چشمه و آبگیر بوده است. این منطقه در حدود ۲۰۰ کیلومتری مکه در نزدیکی شهر «رابغ» در کنار روستای جحفه، که میقات حجاج است، قرار دارد و هم‌اکنون به نام «غدیر» شناخته می‌شود و مردم منطقه به‌خوبی از محل دقیق و نام آن آگاه‌اند و می‌دانند که شیعیان هر از چند گاهی برای دیدن غدیر به آن منطقه می‌آیند و پرس‌وجو می‌کنند (انصاری، ۱۳۸۶: ۶۱).

در حال حاضر راه رسیدن به وادی غدیر دو مسیر دارد:

۱. راه جحفه: از کنار فرودگاه رابغ تا اول روستای جحفه، سپس ۵ کیلومتر به سمت شمال در ریگ‌زار تا قصر علیا، سپس ۲ کیلومتر در سمت راست جاده با عبور از تپه‌های شنی، سپس بیابانی کوتاه، و از بیابان به سمت راست جاده وادی غدیر است. فاصله غدیر از میقات جحفه از سمت طلوع آفتاب ۸ کیلومتر است؛

۲. راه رابغ: از تقاطع جاده مکه و مدینه، در طرف چپ جاده، ۱۰ کیلومتر سپس به سمت راست، جاده فرعی به طرف غدیر است که فاصله آن از جنوب شرقی تا رابغ ۲۶ کیلومتر است (انصاری، ۱۳۸۴: ۳۵۲-۳۵۳).

تصویر ۳. محل کنونی مسجد غدیر (www.shiayan.ir)

۱۳. نتیجه‌گیری

با وجود همه شواهد تاریخی از علمای شیعه و سنی، مسجد غدیر در قرون اخیر قربانی سیاست شومی شده است که تلاش دارد همه آثار اسلامی، به‌خصوص آنچه به‌گونه‌ای یادآور فضایل اهل بیت پیامبر (ص) است، به فراموشی سپرده شود.

آنان که تحمل عدالت علی را نداشته‌اند، تحمل هرگونه اثری که یادگاری ایشان باشد هم نخواهند داشت، بنابراین عجیب نیست که آثار این مسجد تاریخی را، که یادگار پیامبر و اهل بیت ایشان است، به‌کلی محو کنند. با وجود این سیاست شیطانی مسجد غدیر نیز هم‌چون واقعه غدیر جاودانه و همیشگی است و زنده‌ای که بتوان با این‌گونه شگردها حقایق مسلم تاریخی را کتمان کرد و پرتو نور خدا را در دل و جان انسان‌های حق جو خاموش کرد. برای آنان که خداوند متعال دل‌هایشان را بر تقوا، حق‌جویی، و محبت‌ورزی به پیامبر (ص) و عترت پاک او سرشته است بر فرض هم که هیچ گواه تاریخی دیگری نباشد، تنها شهادت شیخ شهید (علیه الرحمه) در کتاب ذکری و روایاتی که در فضیلت این مسجد وارد شده کافی است تا یقین پیدا کنند که این مسجد تا قرن‌ها بعد از واقعه غدیر مکانی معروف و مشهور بوده است و طی قرون پس از آن قربانی دسیسه‌کسانی شده که بر آن‌اند تا همه آثار اسلامی و به‌خصوص آنچه را که یادآور فضایل اهل بیت پیامبر (ص) باشد به‌کلی محو و نابود کنند. گویا پیامبر (ص) آنان را نه به صحبت و اطاعت از اهل بیت (ع) که بر دشمنی‌ورزیدن آنان فرمان داده است.

به امید روزی که با ظهور صاحب غدیر بار دیگر منطقه زیبا و نشاط‌آور غدیر احیا شود و بین آبگیر و چشمه مسجدی باشکوه بنا شود و محل منبر پیامبر و خیمه آن حضرت با ترسیم کامل از آن واقعه عظیم تاریخی - اسلامی محل بازدید همه جهانیان شود و مسلماً این آرزوی هر مسلمان حقیقت‌جویی است که امیدست به‌زودی محقق شود.

پی‌نوشت‌ها

۱. رحیم، نوبهار، *النهاییه*، ص ۲۸۶؛ *المهذب*، ج ۱، ص ۲۷۶؛ *السرائر*، ج ۱، ص ۶۵۱؛ *الوسیله*، ص ۱۹۶ و *الجامع*، ص ۲۳۱.
۲. رحیم، نوبهار، *معجم البلدان*، ج ۲، ص ۳۸۹؛ «*النهاییه*» ابن‌اثیر، ج ۲، ص ۸۱؛ *معجم ما استعجم من اسماء البلاد و المواضع*، ج ۲، ص ۳۶۸.

کتابنامه

- ابن بطوطه (۱۳۷۰). *سفرنامه*، ترجمه محمد علی موحد، ج ۱، تهران: آگاه.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی (۸۴۵ ق). *مثالب النواصب*، قم: مرکز احیاء التراث الاسلامی.
- اسحاقی، سید حسین (۱۳۸۹). *غدیر تجلی‌گاه ولایت*، قم: خادم الرضا.
- انصاری، محمدباقر (۱۳۸۴). *اسرار غدیر*، تهران: تک.
- انصاری، محمدباقر (۱۳۸۶). *غدیر*، ج ۳، قم: دلیل ما.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۳۶۵). *اثبات الهداة*، ترجمه محمد نصراللهی، ج ۳، تهران: بهار.
- حیدری‌فر، محمد (۱۳۸۸). *مدرسه سبز غدیر*، ج ۲، قم: زائر.
- دبیرسیاقی، محمد (۱۳۷۰). *ره‌آور سفر (گزیده سفرنامه ناصر خسرو)*، تهران: سخن.
- رضوانی، علی‌اصغر (۱۳۸۷). *عوامل دوری مسلمانان از غدیر*، تهران: عطر عترت.
- سمهودی شافعی، نورالدین علی بن محمد (۱۳۹۲ ق). *وفاء الوفا باخبار المصطفی*، محمد محیی‌الدین عبدالحمید، مدینه المنوره: المكتبة العلمیه لصاحبها محمد نمکنانی.
- صدری، محمد (۱۳۳۱). *پانزده روز با غدیر*، قم: عطر عترت.
- طبسی، محمدجعفر (۱۳۷۴). «مسجد غدیر»، فصل‌نامه میقات حج، ش ۱۲.
- علامه امینی نجفی، عبدالحسین احمد (۱۳۶۶). *الغدیر*، ج ۱، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- علامه مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ ق). *بحارالانوار*، ج ۳۷، ۵۲، ۹۷، ۱۰۰، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- مکی عاملی (شهید اول)، شمس‌الدین (۱۴۱۴ ق). *الدروس الشرعیه*، ج ۲، قم: مؤسسه نشر اسلامی.
- نوبهار، رحیم (۱۳۷۲). *سیمای مسجد*، ج ۱، قم: علامه طباطبایی.